

XIV.

A' MAGYARORSZÁGI

IZMAELITÁKRÓL MINT VOLGAI BULGAROK - ÉS MAGYAR NYELVÜ NÉPFELEKEZETRŐL.

III.

Maradtak fön ezen tudósításon kívül a' bulgárokról több más muhammedán íróknál is részint saját tapasztalásból, részint korábbi írókból, de főleg Ibn-Foszlan' nyomán gyűjtött töredék ismertetések; ilyenek névszerint Maszudi (947.); Ibn Haukal (976); Isztakhry (X. századb.); Edrizi (1154.); Tuszi Ahmed, perzsa (1160.); Abu-Hamid Andaluzi (1160.); Kazvini (1236.); Abulfeda (1313.); Ibn-el-Vardy (1318.); Ibn-Batuta (1332.); Aschik Mohammed, török (1596.); Hadzsi Khalfa, török (1648.); 'stb. kiknek jegyzeteit alantabb jelen tudósítás' taglalatánál tárgyunkra használni el nem mulatjuk.

Megértettük immár Ibn-Foszlan' tudósításából, miként a' volgai bulgaroknál még az izmaeliták' Magyarországra költözése előtt félszázaddal korábban divatozék az izlam; mirenézve semmit sem kételkedhetni annak egyenesen e' volgai tartományból keletkeztéről: egyedül

a' vallás szakadék' azonságát lehet még kérdésbe hozni. E' részben is készen állnak szolgálatunkra a' hiteles tanutételek. Abulfeda, ki saját bizonyítása szerint a' leg-régibb iratokból merítgeté geographiai jegyzeteit, világosan mondja, mikép Bularföldön Hanifa' követői laktak. Így hangzanak ide illő sorai: „*Bular város, arabul Bulgar, a' mivelt tartományok' éjszaki végénél, Etel' (Volga) éjszak-keleti partján fekszik, Szerai várossal ugyanazon térségen 20. stationyira, e' térségnek közepette, mellytől a' hegyek egy napi távulságra vannak. Három fürdővel bir, lakosai hanifita ritusu mozlimek. A' nagy hideg miatt sem gyümölcse sem fája; szőlő sem terem már ott.*“ ¹⁾ Majdnem szóról-szóra viszhangozza e' sorokat Aschik Mohammed török író „Menasíról - aowalim“ (Világ' kinézései) című 's a' bécsi udvari könyvtárban őriztetett munkájában. „*Bulár, azaz Bulgar (így irván) az éghajlati 28-ik osztályzat' különféle népségeket magában foglaló tartomány' fővárosának neve. Bular város arabul Bulgar nevet visel; az éjszaki mivelt tartományok' legvégső szélén fekszik, Etel' partjai' közeldében. Bulgar és Szerai ugyanazon térségen fekszenek, huszonöt stationyi távulságra egymástól. Bulgar lapályos helyen áll, 's a' hegyek egynapi távulságra vannak tőle. Bulgar városban három fürdő létezik. A' lakosok hanefita ritusu mozlimek. A' nagy hidegség miatt nincsenek ott gyümölcsfák. Hasonlóan szőlőfürtök sem találtnak. A' retek igen nagy és fekete.*“ ²⁾ Bemutattuk itt is a' kapcsoló láncz gyűrűt, melly a' két ország' izlamitait egy felekezetűnek bizonyítja. Hanefiták voltak a' bulgari lakosok, szintazok Jukut' magyarországi basghurdjai, kiket II. Béla' névte-

¹⁾ Hammer, Sur les Origines Russes. St. Pétersbourg, 1825. 4-to, pag. 9.

²⁾ Hammer, Geschichte der goldenen Horde in Kiptschak. Pesth, 1840. 8-vo S. 422.

len jegyzője izmaelita név alatt, egybevágólag mindazokkal, miket Jakutnak a' hét muhammedán ősök' Bulgáriából költözéséről a' halebi tanulók beszéltek, épen Bularföldről vezet ki.

Elég terjedelmesen előadók főnebb keleti írók' nyomán a' basghurdoknak (besenyő palócoknak) vérség- és nyelv' tekintetében magyarokkali egyvoltát; a' bulgarok' és basghurdok' azonítása és e' különböző nevű népfelkezet' egy törzsökhöz tartozásáról szóló emlékeket kell már figyelembe vennünk, hogy az ágozat kérdését tárgyalandók, annál biztosabban kimutathassuk a' bulgarok' szinte magyar-nyelvű nép voltát. A' volgamelléki Basghurd tartomány. mellyett „Nagy Magyarország“ néven hivatni már bebizonyítánk, geographiai helyzeténél fogva Bulár földdel nemcsak szoros összekötetésben állott, hanem épazon fejdelem alá tartozék a' mongol hódítás koráig. Almus király birodalmát több tartományok alkották, mik között Basghurdia mint jelentékeny fordul elő. Ibn-Haukal és Edrizi' már kiirt soraiból világos a' basghurdok' bulgarok alá tartozása, azt bizonyítja róluk 1253-ban Rubruquis is, így írván: *„Et ex tunc erant ipsi subjugati Bulgaris Saracenis, et plures eorum facti Saraceni.“*¹⁾ Ibn Foszlán' tudósítása, a' bulgar királytól függő négy hercegek vagy fejedelmek' (az eredeti szöveg szerint *Melik*) egyike alatt bizonyára e' tartomány' főnökét érdekli. A' két külön nevű hon' lakosinak nyelv- és nemzetségbeli különbözéséről nem létezik adat az ég alatt: ellenben egységet, és csak némelly részüknél valósi tarkaságot találunk bizonyítva. Edrizi följegyzé ime soraiban: a' basghurdok' szokásiról és viseletéről annak a' bulgarokévali összehangzását. *„A' basdzsirdok' szokási hasonlók a' török-bulgharokéhoz, és ők is valamint ezek*

¹⁾ Hakluyt. Vol. I. pag. 97.

nagy köpönyeget hordanak“¹⁾). A' közös török (turka) nevezett is, mellyel e' két népség keleti íróktól világosan jelöltetik, csalhatatlan bizonyossága vérségi kapcsolata 's nyelvbeli egységének. Egész seregét nevezhetnők meg a' basghurd, bulgar, kazar 's egyéb rokon népek' török faju voltát hirdető íróknak, ha ezen állítás már többek által bebizonyított, 's a' történet buvároktól közönségesen ismert nem volna. A' török nemzeti köznév-ről egyébiránt, mint magyaroknak is sajátukról, alantabb még leendő alkalmunk szólást tenni, midőn az izmaeliták' nyelvének magyarságát, fölfordandó okokkal vitatva tárgyaljuk.

A' régi basghurd nyelvnek Volga és Ural' vidékein, mint kiki tudja, többé semmi nyoma. Az orosz hódítás és honunkba költözés által tetemesen meggyengült, mongol-tatár hordáktól a' XIII-ik században végre szolgál' jármába görbített nép a' győzelmes foglalókkal egybekeveredve, nyelvét 's ősi szokásait veszve, nevénél egyebet nem tarta meg. Való, hogy hódítás korában az orosz krónikák által már polowcz vagy palócz, a' byzancziumi íróktól cumanus névvel illetett basghurdok, nagy részint megfutamodván ellenségeik elől Moldva- és Beszarábiába, onnan ismét Trákiába és Magyarországra, kúnok' nevezete alatt tódultak be, itt keresvén menedék helyet, mint Takson vezér alatt a' rokon bulgarok; de azon fölül számosoknak ottani elmaradásását a' fönlevő historiai tanutételeknél fogva kétleni sem lehet. A' most török-tatár nyelvet beszélő, azonban természet- és arczvonalban e' fajtól kitünőkép elütő baskir nép jól tudja keb-

¹⁾ „Les coutumes des Basdjirts sont les mêmes, que' celles des Jures Boulghars, et comme eux ils portent de grands manteaux.“ Edrizi, l. c. pag. 409. Hihetőleg suba, bunda, honosinknál most is divatos, és éjszak' éghajlatához legalkalmasb öltözet vala az arab író nagy köpönye. -

lében hajdanta más nyelvnek divatozását ¹⁾. Am de millyen volt az ősnép' nyelve? azt az orosz birodalom' e' kérdés iránt fölötte érdekeltetett tudósai, kiknek fogalmuk nincs a' régi baskirok' magyarhonbani föhlétéről, nem tudják, meghatározni nem is képesek. Pallas írá 1770-ben végrehajtott utazásáról: *Ich habe mich ausserst bemühet zu erfahren, ob nicht die Baschkiren in ihren itzigen Sprache einige Spuren einer alten, von den tatarischen unterschiednen Mundart verrathen, allein meine Nachforschungen sind vergeblich gewesen. Viele Benennungen der Oerter und Personen haben sie, welche gar nicht Tatarisch lauten, und von solcher Beschaffenheit sind auch die hier angeführte beyde Namen*“ (t. i. Jangilde és Kuzskilde nevü baskir felekezetek Kurguszak vizinél) ²⁾. Mostanig sem haladt a' pétervári academia ennél meszsibb a' régi baskurd nyelv' ismeretiben; és nem csuda, mert a' magyar nyelvü számos népfelekezetek' ismeretét sajátjává tenni szükségesnek kevesbé tartja; holott, annak gondos tanulása nélkül valamint a' keleti történet-írókat, úgy az orosz krónikások' fejdelmet' Nesztort, és a' byzancziumi írókat soha nem foghatja tisztán magyarázni. Ibn Haukal írja: „*Lingua Bulgharorum similis est linguae Chasarorum.*“ ³⁾. Vagycsak'e' szempontból ki-

¹⁾ „Von den Baschkiren ist ohnedem bekannt; dasz sie nicht Tatarischen Ursprungs sind, ob sie gleich heut zu Tag Tatarisch reden; woher sie auch von ihren Nachbarn, den Kirgisischen Kasacken *Üschtak* (Ostiacken), d. i. Fremde, Scythen, Barbaren, genannt werden.“ Schlözer, Allgemeine Nordische Geschichte. Halle. 1771. 4-to S. 421.

²⁾ Pallas, Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs St. Petersburg, 1773. 4-to II. Theil, I. Buch. S. 57.

³⁾ Fraehn, De Chasaris Excerpta c SS. Arabicis. Pestropoli, 1822. 4-o P. I. pag. 27.

indulva, ha tudnák hogy a' kazar nyelv Magyarországbán a' kúnok- és palóczoknál a' magyarétól némi dialectusbeli különbséggel éltenél: lehetetlen volna nem tudniok' azt is, miként a' keleti íróktól széltyben és igen helyesen basghurdoknak nevezett magyarok nyelvében virágzik a' tölök annyira keresett de föl nem találhatott bulgar nyelv. Méltó figyelemre gerjeszhetette volna őket egyebeken kívül a' critica nagy mesterének Schlözernek már 1771-ben ekkép nyilvánított hiedelme: „*Und ich zweifle nicht, wenn wir von den alten Baschkirischen Sprache Ueberbleibsel hätten, dasz viele Spuren der heutigen Ungrischen Sprache darinnen, anzutreffen seyn würden.*“¹⁾ E' kérdés azonban alább, a' honi izmaeliták' nyelvéröli fejtegetésnél jó tisztább fénybe.

Miután többször kifejezett meggyöződésünknel fogva, Ázsia' nyugoti, 's nem éjszaki részeit nyilvánítánk a' magyarok' régibb fészkeül; könnyen azt gördíthetné valaki előnkbe: ime minő ellenmondás hurokjába keverődve hajladozunk a' rideg éjszak felé, magyar nyelvű népeket ott kimutatni akarók? — Igen is, déli részekről jelessen Perzsia' mellékiról vezetjük ki a' magyarokat hosszas vizsgálódásból meggyöződve; mellyben ellenmondást lappangni szerintünk csak az vélhet, kinek e' nemzet' ide költözte előtt, ezer viszontagsággal egybeszótt történeteteiről csekély vagy épen semmi ismeret nem jutott. Helyeseljük azért, és hitelre mindenek fölött méltónak hirdetjük krónikáink' következő jelentését: „*Priores Hungarorum Historiae — — Hungaros primum in Perside, tandem ad paludem Moeotidem commoratos esse tradunt.*“ (Turóczinál. P. I. cap. IX.).

A' magyar nevet viselő nép csak egy felekezeti részét alkotá a' scitha, vagy ha e' nevezet látszólagos ha-

¹⁾ Allgemeine Nordische Geschichte. s. 421.

tározotlansága miatt nem tetszenék, egy önálló nagy nemzetnek, melly a' legrégibb időkben több ágakra oszolván, különféle, mint e' honban is föltűnt, magyar, besenyő (bissenus), jász, kún (kazar), székely 'stb. nevezet alatt, különböző időkben, egymástól elválva, majd ide, majd amoda vándorlott. E' themával megbarátkozandók, mindenfölött az időszakokat szükség egymástól megkülönböztetnünk. A' kún és besenyő felekezetet már éjszak' tartományban találjuk föl akkoron, midőn a' magyar még Perzsia' mellékin tartózkodék. A' különszakadás befolyt ugyan a' nyelvre és életmódra, de nem oltá ki a' közös nyelvet és vérséget sok-századok' során által, valamint a' germán és sporadicus szláv nemzet' különvált ágazatinál sem idézé elő azon esetet. És ez, történeteken alapuló általános igazság. A' magyarok, utolsó, Duna és Tisza' vidékeire költözésük alkalmával az éjszakai rokon felekezetekből több frigyes nemzetségeket csatlá-
nak magukhoz; „*Cum multitudine magna populorum non numerata foederatorum, de eadem regione egressi*“ mint II. Béla kir. névtelen jegyzője írja (cap. VII.); kik elvégre, bokros balszerencse hullámit átgázolván, birodalmat alapítanak, saját magyar felekezeti nevökről Magyarországnak nevezettet, mellynek rokon a'jkú főnépe magyarokon kívül a' honukból üzött kún, besenyő, és mondjuk: bulgar népflekezethől alakula. Így a' felekezetheli nevezeteken diadalmaskodván a' magyaré, a' többinek emlékezete időjártával kioltaték, és csak itt ott belső történetileg némi részletes vonásokban, vagy néphagyományban csillámlik föl a' késő maradék előtt. Innen, és csak innen magyarázható, miért találjuk gyérebb és ingatagabb használatának külföldi írókban eleink' nevét itteni letelepésük korából, helyette majd egyik majd másik felekezet' ismeretebb neve fordulván elő. A' vezérek alatti berohanások nyugot' tartományiba, gyakran agaren és szerecsen hadakénak tulajdonítatik a' frank íróktól, mint már régebbi történet vizsgálóink, különösen Katona István nagy

gonddal kijegyzé ¹⁾. Du Fresne' főnebb kiírott soraiból pedig eléggé meggyőződheténk. Végre, másokat mellőzve: Dussieux francia tudós is synonymumnak bizonyító velős értekezésében a' középkori íróknál keletben volt magyar és szerezsen nevet. ²⁾. Hát Maszudi X-ik században élt arab írónak a' törökfajú négy népekről, u. m. a' bacsenakok-, bacsgardok-, becsenik- és abugardokról nyilvánított ime' fontos tanutétele: „*Ezen törökök a' mi időnkben Andalusia-Francziaország- és Galiciu' határszéleig üzék berohanásait*“ ³⁾ nem a' vezérek alatti magyarokra vonatkozik-e? Maszudi e' sorainak a' magyarok' tetteire tartozásán nem kételkednek a' tudósok, valamint azt is észrevehék, hogy a' bacsenak és becsenik alatt egyazon népség, azaz a' magyarokkal egyesült besenyő népfelkezetet értetendő, de az abugardokról halgatnak: pedig épezekben lappangnak a' bulgar (a-bugar, bogar) izmaeliták, a' mi tárgyalt magyar népfelkezetünk. Különböző irányt követve többször, és majd mindig hódító szerencsétől vezérelten költözködtek a' magyar vérségű népfelkezetek; nem csuda azért, ha nyelvüknek a' zordon éjszakon úgy, valamint a' szelíd éghajlat alatt szembetűnő rokonságára találni. A' finn ágazatu népek' nyelvvelí hasonlatosság távul sem bizonyítja őseink' azoktól származását, hanem inkább a' magyar nyelvű népek éjszaki uralmának 's befolyásának következménye. Bár

¹⁾ Katona, *Historia Critica primorum Hungariae Ducum*. Pest, 1778. 8-o

²⁾ Dussieux, *Essai historique sur les invasions des Hongrois en Europe et specielement en France*. Paris, 1830. 8-o pag. b, 9.

³⁾ „Ces Turcs (Bathchenakes, Batchgardes, Betchenis, Abougardes) ont de notre temps, poussé leurs incursions jusqu' aux frontieres de l' Andalousie, de la France et de la Galicie.“ Massoudi. ch. 15. *Magasin Asiat.* Tom. I. Conf. D' Ohsson. l. c. n. XXXIV. p. 257.

mit ítéljenek is a' német tudósok, alapos igazságot hirdete Maltebrun franczia író, midőn illy szempontból ki-
menve a' vogul nyelv' magyarali rokonságát emezek ho-
dítási befolyásából eredettnek véle ¹⁾. A' győzők' nyelv-
ve természetesen mindig bir több kevesebb hatással a'
meghódítottakéra, ha bár erőszakos kiirtás nem tüzetik
is célúl. Ezeknél fogva, merő tévedésnek vallom eleink'
őshonát egyedül a' Volga és Ural' vidékein, akar kizárólag a' kaukazusi tájakon, vagy éppen csak Perzsia' mel-
lékein keresni. Ezen egymástól távolabb eső részek, bá-
tor nem azon egy időben, de bizonyára magyar nyelvű
népeket tápláltak, névben és kormányhatalomban külön-
közöket; kiknek ivadékaik később az egység' zászlója
alá seregelve, e' honban, és másutt sehol Moldvát ki-
véve nem őrizék meg ősi nyelvöket. Nem képzelgések 's
kikoholt állítások ezek, hanem a' régi írók' tiszta ma-
gyarázatából merített historiai igazságok. Hiszen a' leg-
régibb magyar krónikák is, mint Kézai Simoné, a' bécsi
képes és budai, háromféle tartománynak vallják a' ma-
gyarok' ős honát, mellyeknek nevei szerintök: *Bascardia*,
Pascardia, *Bostardia*; - *Dentia*; - és *Magoria*,
Mogoria. Az első és utolsó' helyzetét Baskiria' és Ma-
gyarváros' fekvéséből meghatározni nem nehéz; de a' má-
sodiknak jelentése valljon a' Don' mellékire czélozzon-e,
Béla kir. névtelen jegyzőjének Dentu - mogerjainál fogva
állítani bizonyossággal nem lehet; mire nézve e' nevezet
mélyebb vizsgálatot vár. Vessük egy kissé pillantatun-
kat az izmaeliták' régi hazájára, a' volgamelléki Bul-
gariára.

¹⁾ „Les Wogouls ne sont probablement q'une peuplade Kal-
mouque, anciennement subjuguée par les Hongrois, et
à laquelle ceux-ci auront imposé de force leur langue.”
Maltebrun, Précis de la Géographie Universelle. Pa-
ris, 1826. 8-o. Tom. VI. pag. 113.

Ibn Foszlan tudósítása, mint értettük, részint tartomány' természeti tulajdonait, melyek a' délszokról jött arabra sok tekintetben meglepőleg hatottak, részint az ország' alkotmányát és törvényeit, de főleg a' muhammedan vallás' bevitelét, a' nép' életmódját, műveltségét erkölcsét és babonás szokásait tárgyazzák, mikróli értesítése, ámbár ki nem elégitő silány töredéknek tekinthető, annál becsesb mégis, minélinkább szűkölködünk adatok nélkül ezen országról. Kitetszik ugyanis szerinte, mikint a' X-ik században gyakori erős éjszakifények és zivatarok uralkodának ott, nem úgy mint jelennen; hideg is dermesztőbb vala Fraehn állításához képest a' mostaninál. Különösen értesít erről Abu Hamid Andaluzy, ki nek ott létében nyáron által is hó boritá Bulgariát Ibn Batutu vallomásakint onnan Jugriaba ebektől vont szánakon lehetett utazni, melly szokás most csak éjszaki Szibiriában divatos. A' buza, árpa- és köles mindazáltal megtermett, sőt almafa is tenyészék; ámbár éretlen gyümölcsöt hozó. A' nyirfa leve (nyirviz) ital gyanánt szolgált, mint most is honunk' némi vidékein. Kigyók' sokaságáról is tétetik említés.

Kormányrendszerük monarchiai vala; akkori uralkodójok *Almus*, *Silke'* fia, melly utóbbit Fraehn az arab szövet' hibájának állítván *Bazilko*-nak, a' *Baltuar-t Vlatavaz* fejedelmi címnek magyarázza, szláv nyelvet törekedvén sajátjukká tenni; de e' részben az alább bizonyítandóknál fogva vele egyet nem érthetünk. Az izlamban megerősödtekor' *Dzsafarral* cserítették föl az *Almus* név. Látunk a' király mellett másokatis király vagy herczeg (melik) címmel jelölni, amannak alája vetettek, kik kétségkívül tartományi helytartók nemzetségi főnökök, vagy szövetséges és meghódított népek' fejedelmei, 's vasallok valának. Több tartományok közt különösen a' basghurdokének a' bulgaroktól függését Ibn-Haukal és Edrizi' főnebb kiirt soraiból eléggé értettük, összehangzólag Rubruquiséval.

Rendezett nyilvános adót is tapasztalunk e' népnél, minden ház vagy jurt után egy marha bőrből állót. Talán az ugy nevezett bagaria bőr vala az, melly tulajdonkép tőlök veszi nevét 's eredetét, 's egész keleten most is *bulghary* vagy *bulghar* néven ismertetik; miből azonban távul sem lehet következtetni, mint Fraehn akarja, saját veretü pénzének nem létét. A' királynak hadi zsákmány - osztáléknál egyébhez joga nem vala; miből korlátolt hatalmát tanuljuk ismerni.

Udvari czerimoniák közt kitünőbbek im ezek: kíséret nélkül magánosan szokott kilovagolni a' király; kérelem-nyújtás alkalmával neje jobbjánál foglalt helyet. Udvari vendégség- 's lakoma idején a' király külön asztalnál ült, és akkoron hozaték külön asztal a' többinek egymásután, midőn az, egy szelet hust nyujta a' vendégnek. Ebéd után méhser osztogattaték; a' maradék ételt pedig mindenki magával vivé. Kaszvini az asztalt is elvittnek beszéli, de ez nem látszik hihetőnek.

A' gyilkos - tolvaj - és parázna tetteket legszigorubb törvények gátlák. És bármi nagy gonddal őrizék a' női szemérmet; asszonyaik' szabadsága az akkori népekéhez képest mégis szembetünő.

Ibn-Foszlan szerint 922-ben viteték Bulgariába az izlam, de kétségénkívül már azelőtt régebben ismeretes és kelendő vala, az imádságok' rendéről irott soraiból is kitetszőleg. Az ünnepélyes forma szerinti befogadást kell tehát akkorra érteni. Abu Hamud Andaluzi, mint Kaszvini- és Aaschik Mohammednál feljegyezteték, regényes alakba öntve adja a' bevitel esetét.

Szerinte a' bulgarok' egyik királyának neje (Kazvini előadása' nyomán a' király is) veszedelmes és további élet' reménye nélküli betegségbe esvén, némi muhammedán ajtatos személy, ki akkor véleflenül Bulgharba me-ne, bizonyossá tévé őt élete' megtartásáról, ha vallását fölvenné. Lekötelezé arra magát a' beteg király és miután fölgyógyula, fogadását betöltendő, fölvevé az igaz

hitet; mire az alattvalók egy része követé a' jó példát. E' szent életü zarándok' neve Béla (vagy Bala) levén, irántai tiszteletből megtartá azt a' nemzet is; mellyről a' város Bular- vagy Bulgarnak hivatik. Minő vallást követték a' muhammedánra térés előtt? Ibn-Foszlán nem érinti, 's más keleti írókban sem találtatik világosság; a' tűzimadás vagyis zorvaszteri szertartásnak azonban a' török fajú népeknél kelendőségéről nyomos' tanúságokra akadni. Edrizi írja a' török népekről, kik közé a' ghoszokat (uzokat) és bulgarokat is számítja; hogy nagy részben tűzimádók. ¹⁾ Innen lehet megfejtteni azon babonás előítéletet, melly szerint a' villámtól meggyújtott házoltását vétkesnek tarták. Niebuhr beszéli a' parzokról, hogy a' tűziránti nagy tiszteletből azt el nem fuják, nehogy lehelletökkel bemocskolnák; sőt, habár házuk megis égne, vízzel nem oltanák ²⁾. Nemde a' magyarokat törököknek és vallásukra tűzimádóknak bizonyítja Abulfeda ³⁾. Isztahry és Ibn Haukal keresztyéneket is helyeznek a' muhammedán bulgarok közé; melly vallás hihetőleg kazar rokonaiktól szivárgott hozzájuk, kiknél az egyházi történetek bizonyításánál fogva már korábbi időkben lábrahapott a' keresztyénhit ⁴⁾. De hiszen magában Bulgarban is laktak kazarok, mint már fönebb érintve van.

Két rendbeli szokást mint valóban csudálatost, olvasunk e' népnél divathan voltnak; egyik, miszerint utazás közben nem vizellének fegyverök letétele nélkül; az

¹⁾ „Presque tous ces peuples, sont idolatres et adorateurs du feu.“ Édrizi, l. c. pag. 351.

²⁾ Niebuhr's Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern. Kopenhagen, 1778. 4-to. II. Bd. S. 47.

³⁾ Tudománytár, 1842. II. lap. 82. köv.

⁴⁾ Az egyházi írók tanutétele szerint Cyrill a' IX-ik században sikerrel apostolkodék a' kazaroknál.

ellenkezön mivelőt pedig ruháitól megfoszták. Másik szerint az okos embereket fölakaszták. Ez utóbbit, mint már megjegyzők, a' bü-bájolóknak véltekre lehet józanúl és legillőbben magyarázni. Olly népről, mellynél a' miveltség' annyi nyomaira találni, 's mellynek simultságát Edrizi is a' görögökéhez közelítőnek mondá ¹⁾, illyes mit föltenni nem lehet.

Híres városok is léteztek Bulgariában; ezek között első rangu vala *Bulghar* ²⁾ máskép *Balatvár*, és ehhez közel *Suvar*. A' perzsa Tuszi négyet említ meg, t. i. *Basszu*, *Merha*, *Ernas* és *Tahasztu* nevűt; az orosz krónikákban mongol foglalás előtt: *Brachimow*, *Sabakula*, *Tschelmata*, *Aschli*, *Tugtschin*, *Bogard*, *Cchomol*, *Torotschest*, 'stb. említetnek; mikből szinte elég tanulságot vonhatunk miveltségi állapotukra. Méltán iraték tehát Julianus magyar szerzetestől 1236-ban: „*Est vero magna Bulgaria regnum magnum et potens, opulentias habens civitates.*“ Az elsorolt nevek mindazáltal úgy látszik, nagy részben hibás leírással jelölve jutottak hozzánk; vagy maga a' nemzet által más néven hivatlak. Hogy nyári időben a' városokat elhagyva sátorok alatt mezőségen tanyáztak: azáltal földmivelő és baromtenyésztő iparos életmódjuk jellemeztetik.

Volt-e és minő írástudományi ismeretük az izlam' bevitele előtt? arról nem maradt fön értesítés: de hogy ennek fölvételével írás gyakorlat is keletkezett, világos

¹⁾ „Les Boulghars forment une peuplade nombreuse, dont la civilisation approche de la civilisation des Grecs.“ Edrizi. l. c. pag. 402. — Ezt nem a' dunaiakról írja.

²⁾ Bulghar város' eredetéről viszontagságairól különösen értekezett Fraehn. L. Fundgruben des Orients. V. Bd. S. 205.

A' város némi romjainak rajzát adá Erdmann, Geographische Ephemeriden. VII. Bd. és: Reisen im Innern Ruszland. Leipzig, 1825. 8-o. II. Th. I. Heft.

a' bagdadi követség' előadásából, melynek nyomán nemcsak levelezéseik, hanem magának Almus királynak, ki a' khalifa és vezér' leveleit elolvasá, írás tudása és jártossága kétségtelen. A' muhammedán vallás' közönségessé tétele után természetesen arab írás- és tudomány' szelleme lengé át Bulgariát, minélfogva mindazon emlékek, melyek az idő vasfogától menten hozzánk jutottak, nem saját nyelvüket előállító, hanem arab literatúrát gazdagító maradványok. Így, a' X-ik században veretett és Fraehn által a' tudós világ' ismeretére hozott három darab pénzek, arab iratot viselnek ¹⁾. A' mongol idők előtt (1236.) egy századdal, az 1130-ik év körül élt némi Jakub ben Noman nevű, bulgari bíró (kadhi) cím alatt is ismeretes tudósról emlékeznek az arab írók, ki szerintök Bulgar' történeteit írásba foglalá: de ennek munkája eddig elő napfényre nem jöve; 's nem is hihető hogy más, mint arab nyelven készítette volna könyvét; mire egyébiránt vagycsak maga az araboknál fönmaradt róla emlék elegendő bizonyság.

Ruháztukban is mutatkozáék a' jólét és miveltség' nyoma. Almus király' udvari szabója bagdadi születésű volt. E' város keleten egykor épazon szerepet játszá a' fényűzésben, mit ma nyugoton Párizs. A' királyiszek' görög szövetű takarói miegyéb jólét- és fényűzés' jelenségínél? A' nép viselete egyébiránt a' kazarokéhoz hasonló hosszú dolmányból (*kurtak*) állott. Isztakhry és Ibn Haukal' bizonyításához képest fejökön kalpagot (*kulenszuve*) viselének. Lábokat nem bocskor, mint a' többi népekét, hanem csizma védé, mint az orosz történetkönyvek emlékeznek 985-ben Wladimir alatt, ki csudálkozék a' bulgar foglyok' e' diszes viseletén. Ebbeli jólétüket bizonyára nem másnak, mint kereskedelmi szor-

¹⁾ Mémoires de l' Academie Imp. des Scien. de St. Pétersbourg, VI. Sér. Tom. I. pag. 181.

galmuknak köszönék, melyet a' déli tartományokkal úgy, valamint a' messzib éjszakra, jelesen az oroszokkal, vizu népekkel, jugrikkal, kazarokkal, Kharizmiával és Khorazánnal, nem különben a' kaspiumi tenger' déli részein fekvő tartományokkal nagy gonddal üzének, — kivitt áru czikkeik főleg méz-, viasz-, mammutcsont-, prémes és készített-, vagy bagariabórból állván.

Eziüst pénz' használatára is találunk Almus király alatt. Valljon saját veretük voltak-e azok, vagy a' khalifáké? bizonytalan; annyi azonban való; hogy a' X-ik század' második felében már voltak saját pénzeik, miután Fraehn három darabot mutata elő 950 és 976-ik évből *Jalib* - és *Mumin* nevű fejedelmektől Bulgharban és Suvarban veretteket ¹⁾). Azon népség, mely a' pénz hasznos voltát megismerve, a' polgári élet' szükségeinek fődözéseül nemcsak idegen pénzt teszen forgalomba, hanem veretést is gyakorolja: bizonyára nem alacson fokon áll a' miveltségnek. Méltán következtetjük vagycsak e' rendszerből a' bulgaroknak polgárisodásban sokkal magasb fokon állását éjszak' akkori egyéb népeinél, kik vagy soha, vagy jóval később verettek pénzeket, mint

¹⁾ Mémoires de l' Académie l. c. pag. 171. Hogy e' Petervárott őriztetett három pénzen kívül számosabbak is verettek a' bulgarok által a' IX- és X-ik században az arab pénzek' hasonmásául, hitelesen állítja Fraehn így írván. „Kaum einem Zweifel unterliegen kann, dass die vielen, in ihren Inschriften über allen Glauben veranstellten und offenbar eine fremde und ungeübte Hand verrathenden Samaniden-Münzen, welche man so häufig mitten unter andern regebrechten Samaniden antrifft, Erzeugnisse der Industrie der *Wolga-Bulgharen* des 9-ten und 10-ten Jahrhunderts sind und bestimmt waren, in dem Handelsverkehr, in welchem diese damals mit der Bucharei standen, zu dienen.“ Fraehn's Über die Tatarischen Münzen der Russen. s. l. et a. s. 28.

például az oroszok, kazarok (kúnok), besenyők burtaszok 'stb. Kétségkívül az arab befolyás által ösztönöztek illy nyerekeny működésre. Térítöik más részről, muszulman szokásnálfogva, a' hódoló tiszteletet, mellyel a' khalifák iránt viseltetének, csak azáltal hívék és hiteték el tökéletes foganatunak, ha adománnyal párosítatik, minek legillőbb eszközlője, 's természetes képviselője a' pénz vala. Hát a' messzi földre üzött kereskedés nem tevé- e szükségessé saját pénz' létrehozását? A' nép ugyan nem adozék Ibn Foszlán szerint pénzben, de azért nem lehet e' rendszerből még akkoron pénzveretés nem divatozását következtetni, valamint pénzbeli adózás sem föltételezi minden illy népségnél pénzveretés kezelését. Hogy több bulgar királyok' pénzei nem tűntek ekkor elő, azzal kevesbé bizonyítatik lehetetlenségök.

Eledelőkül főleg kása és lóhús szolgált; olaj helyett halzsirral éltek. Méhseren kívül a' nyírvíz kedves italuk vala.

Bulgárország a' mongolok által 1236-ban meghódítván, királysága elenyészett a' földszinéről; maga a' nemzet mongol járom alatt görbédten, hajdani nyelvét veszttve, török-tatár nyelvü néppé fajult annélkül, hogy eredeti nyelvének legkisebb maradványit hagyta volna Volga martjainál. Illy roppant változás következtében, méltán legérdekeseb kérdésnek tekintheti a' történet-vizsgáló: *valljon mellyik népfajhoz tartoztak 's minő nyelvűek voltak a' bulgarok?*

E' némellyek által szláv, másoktól török-tatár, ismét másoktól keleti finn vagy urali (ugor) ágazatunak, azonban kellő bizonyítás hiányával hirdetett népséget Fraehn némi hozzávetésekből keleti finn törzsökünek, de már az őskorban szláv és török-tatár elemekkel vegyültnek véli ¹⁾; állítását következő okokkal támogatván:

¹⁾ Hazánkfia, Engel Ker. a' nagy buvár, tatárfaju népség-

Ha a' bulgarok királyának, úgymond, régibb czíme valójában *Vlatavaz*, 's annak atyja neve *Vasilko*; a' méhser pedig *sindzsu*-nak (szütsovka) hivaték: ugy e' három bulgár szavakban szintannyi szláv rejlik. Továbbá, kalap levételi szokásuk, kása és méhser táplálékuk 's egyebek, hasonlóan szláv nemzetiségre vonatkoznak. Ibn Foszan és Jakut' tekintélye is hozzájárul mindezekhez, kik a' bulgar és szláv, nevezettel föl váltva, megkülönböztetés nélkül élnek, épen ugy, mint a' dunai bulgarokénál, kik Simon király alatt a' X-ik század' elein Konstantinapol ellen hadba menének, Abul Faradzs hasonlókép majd szláv-majd bulgar nevet használ. Szlavizmus-sal ellenkezik azonban a' tisztelethely' baloldalóni léte; a' perzsa szokáskint térden guggolás; a' tolvajság' és fajtalanság' büntetés módja; a' babonás vélemények, kivált az ebek' vonyításából és villám' beütéséből húzot-tak; valamint a' királynak *Almus* neve, melly tisztán magyart árul el, és az ugor (urali vagy keleti finn) atyafiságra mutat, talán, a' szlávokéhoz sorozott többi részletes tulajdonokkal egyetemben. Világosan finn származásra utasítanak Isztakhry és Ibn Haukal is, midőn mondják, hogy a' bulgarok' *nyelve hasonló a' kazarokéhoz*. Az utóbbi legvalóbbáshoz keleti finn dialectusu vala, legalább olyat bizonyít többekközt a' kazarok' egykori várának *Szarkel* neve, mellynek jelentését a' csuvaszok' korcs nyelvében föltaláljuk; *sore-kil* fehér házat jelentvén. A' dunai régi bulgároknál divatozott nevek és czímek is merő törökök, mint a' *khau*- és *terkhan* czím; *Tekin* (vitéz) *Organas* azaz Urkhan, *Toktus* azaz Toktu, *Bajanus* azaz Bajan tulajdon nevek. Az *Umarus* azaz Omar, tulajdonkép arab, valamint az *Asparuch*, perzsa. Illyenek továbbá az *Aidar*- és *Irkhan* ősi bulgar khá-

nek hívé a' bulgarokat. L. Allgemeine Welthistorie Halle, 1797. 49. Th. S. 251. ff.

nok' nevei, 'stb. Idejárúl a' bulgarok' Volga és Kama melletti, még a' mongol hódítás előtt főnvolt városaiknak az orosz krónikákban, ámbár elferdítve előállított török hangzatu nevei, mint: *Brüchimow*, *Sabakula*, *Tschelmata*, *Aschli* 'stb. Illy előzmények után következően nyilatkozik:

„Érthetőleg foly ebből, mikint már a' koraidőben olly kevesbé vala tiszta szláv, mint tiszta finn vagy török népfaj: hanem mind e' háromnak vegyülete. Legvalóbbszinükép a' nagy finn törzsokhöz tartozott eredetileg, de időjárával a' szláv és török népektől tetemes keveredést szenvedé; végre a' bulgarok Volgánál majd egészen törökökké lettek, míg az ő rokonaik a' Dunánál szlávokká változtak által ¹⁾.“

E' vizsgálódási eredményt megerősítettnek vallja Fraehn, maguk a' bulgarok által, a' X-ik században nemzetségek' minősége fölött nyilvánított bizonyítással. Damaszkzi Semszed-din muhammedán arabiró jegyzé föl a' pétervári academia' kézirati közt lévő cosmographiai „Nochbet-ed-der“ című munkájában, miként e' nép' kebléből az izlámra térés után nem sokára némi zarándok sereg bucsujárás közben Bagdádön utazván keresztül, megkérdeztetett: valljon minő népséghez tartoznának, és minemű nemzet legyen a' bulgaroké? Adott válaszuk ekkép hangzék: „*Bulgharok vagyunk; a' bulgharok pedig egy nép, melly török és szláv keverékből áll*“ ¹⁾. Ehhez pótoltt világosítása Fraehnnek odajárúl, hogy a' „török“ nevezeti kitétel nemcsak a' tulajdonképi törökök, hanem a' keleti finn népekről is érthető; mert,

¹⁾ Di ältesten arabischen Nachrichten über die Wolga Bulgaren aus Ibn-Foszan's Reiseberichte S. 23.

²⁾ Rövidebben: „Török- és szláv népkverék“ Tulajdonkép: „Egy nép, melly törökök szlávok között született.“ Igy glossál maga Fraehn, idézett könyve 24. lap. 52) jegyzet alatt.

ugymond, megmutattatott az újabb időkben, miként e' nevezet az araboknál egykor olly bizonytalan és tág jelentésű vala, mint a' régi görög és római íróknál a' scythá; és az arabok' *Türkesztánja* magában foglalja éjszaki Ázsiát és a' kaspiumi- meg Fekete tengertől éjszakra fekvő tartományokat; a' török nevezet továbbá népfajok' különbsége nélkül az ott élő népségek' összes jelentésére használták; ugyanazért, az oroszok, kazarok, burtaszok, 's más nem törökfajú népek is ekként hivattak általuk, épen ugy, mint a' besenyő meg kún valóságos török származásu népek.

Érthetjük ezekből, mi vastag homály borítja a' bulgar nemzet' régi nyelvét; minő gyenge hozzávetésekkel támogathatják a' buvárkodó tudósok a' szláv, ugy török vérség körüli állításokat, 's mi határozatlanságban tűnik el a' keleti finn vérség' eszméje? Miután a' muhammedán írósereg' jegyzetei nem nyújtanak elég világot a' kétség' eloszlatására: alig remélhetjük bár melly oldalról a' kérdés' kielégítő felelet általi eldöntését. Valóban, siker nélkül fáradoza mindeddig a' pétervári academia' tölünk is forró tiszteletet érdemlő tudós tagja az ősz Fraehn Keresztely Márton; mert, ugy látszik, a' gondviselés magyarnak hagyá fűn a' kérdés' kivívását, miután legrégebb nemzeti krónikáinkban, okleveleinkben és törvényeinkben vannak elhintve e' népség' hajdani minő voltát közelebből fölvilágosító adatok.

Fraehn, okoskodása' egyik gyámokát a' „Vlatavaz“ czimből vonván, vizsga szemekkel szükség megtekinteniünk, mit tart az eredeti szöveg. Egyik helyen, mellyet ő ekkép fordít: *Von dem Könige der Slaven, dem Blatawar (Vlatavaz) Almus, Sohne Schlik's (Vasilko's), war ein Schreiben an den Emir der Gläubigen Muktedir-billah eingegangen* stb. (S. 40.), mind a' pétervári, mind az oxfordi kézirat szerint: *المن بن سلكي بطوار* áll; betűről-betűre „Almsz bn slki bltvar mlk“ az-az *Almus ben selki balatvar melek*: az oxfordi codex

azonban المش azaz: *Almus* kitévelt visel المس *Almusz* helyett. Mihez képest következő szószerinti értelem jö ki: „*Selki fia Almus Balatvár' királya.*“ — Ismét, alantabb, hol Fraehn így fordít: „*Gott, segne den König, den Vlatavaz, den König von Bulgharien!*“ mind a' két codexben így van: الملك بلطور ملك بلغار, betürölbetüre: „Almlk Bltvr mlk Blghar“ azaz: „*Almelek Balatvar melek Bulghar*“ illy értelmet adó: „*Balatvár' királya Bulgharia' királya.*“ — Mi legyen a' Balatvár? megtanít arra bennünket a' nagy hírű orientalista báró Hammer ¹⁾ Neili török író' ime soraiból: „*Itil Balath nam kalaaja oghrar ki ana Bulghar derler.*“ ekkép fordítván: „*Itil geht nach Balat, auch Bulghar genannt.*“ és Bulimerre magyarázza, melynek romjain a' mai *Bilerszk* város fekszik. Félrevetve Fraehn' erőtetett értelmezésü Blatavaz-át, bizton állíthatjuk, hogy az eredeti szövegben foglalt Balatvár nem egyéb, mint maguk a' bulgaroknál divatos nemzeti neve volt a' királyok' székhelyének, miről az, keleti szokáskint „Balati királynak“ czimezteték. A' *Bala*, *Balát*, *Balata* vagy *Balota*, *Balath* 'stb. hasonló helynevek szerte kelendők a' haza határi közt, jelesen Abauj, Borsod, Pozson, Somogy- és Torontál vármegyékben, meg Kiskúnságban. Hevesvármegye' tiszamelléki részén, az izmaeliták' egykori fészkeben lévő Török sz. Miklós a' török idők előtt *Bala-sz. - Miklós* nevet viselt ²⁾. Ki kételkedik ezekután e' név' Volga mellékről származásán? A' vár függellék,

¹⁾ Hammer, Geschichte der gold. Horde S. 12.

²⁾ „Archi-Diaconatus de Kemei, quem 10. Tibisco adsitis Parochiis: Abád, *Bala-sz. - Miklós*, nunc Török-sz. - Miklós, Tisza-Beő, Ders, Fegyvernek, Gyanda, Roff, Sz. Imre, Szöllös, Szajol, circumscriptum fuisse eruitur e Registro Decimarum Papalium sexennali ab anno 1232—1337, in Archivo Dioecetano existente.“ Schematismus V. Cleri Dioec. Agriensis ad A. 1838. Agriae, 8-o pag. 13.

melly egy másik, *Suvar* nevű bulgar városában, hol a' Fraehn fölfüddözte bulgar pénzek verettek, szinte mutatkozik, valóságos magyar szó. Ugy látszik azonban, hogy mind *Balatvár*, mind *Suvár* a' bulgarok által saját nyelvükön használt nevei a' két városnak, minthogy ilyenek az orosz és arab íróknál elő nem fordulnak. *Almus* király' neve, Fraehn' észrevétele szerint is tiszta magyart árul el. A' *Kalensuve*, Isztakhri és Ibn Haukál' bizonyításánál fogva fejüket befedő kalap' neve sem egyéb a' magyar *kalap-süveg*-nél, minek jelölésére honosink annyiféle változattal élnek; ilyen a' csákó, csalma, kalap, kalpag, kucsma, sapka, sipka, süveg 'stb. A' kása étel- és méhser italból ugy a' kalaplevétel- és más apróságokból huzott gyámokok magyar vérséget szintazonkép bizonyítanak, mint szlávot. Lóhús evésök, miről Fraehn halgat, merőben amazért harczol. Nyugot' íróin kívül honi krónikáinkban, jelesen II. Béla névtejegyzőjénél nyomós tanuságokra találhatni a' pogány magyarok' lóhús evését bizonyítókra ¹⁾. Julianus barát is olly eledelre talált Volga mellékin nagy magyarországi véreinknél 1236-ban.

Semszed-dinből fölhozott erősíték magában elenyészik, ha a' szavak' már jegyzetileg fölmutatott, ketés értelmét megfontoljuk. Kevesbé nyelvre, (miről benne szó sincs), hanem inkább lakhelyzetre vonatkozik. Szerinte a' szláv és török nép közöttinek; azaz lakónak, és így épen nem azokéból kevert nyelvűnek vallák nemzetüket a' bulgar zarándokok. A' szláv és török keverék' értelme egyébiránt oda is magyarázható, miként a' zarándokok' honát szlávokkal vegyes török eredetű bulgarok közösen lakták. És ezen értelmezés leghelyesbnek látszik, minthogy a' historia:egyszájjal török faju nép-

¹⁾ „Occiso equo pingulissimo, magnum aldamas fecerunt.“
Anonymi Belae regis notarii de gestis Hungarorum Liber. Viennae, 1827. 8-o cap. 16. pag. 115.

nek vallja a' bulgarokat. Másrésről, hebizonyított thesisünknel fogva 969-ben eltávolítván jobbadán a' bulgarok és kazarak Bulgariából, a' győzelmes orosz-szlávok uralmi befolyása alatt szláv ajku szállítványok lépék el a' tartományt; mihez képest a' X-ik század' végével nem ugyanott, hanem inkább Magyarhonban keresendők a' valódi bulgarok. Ismételjük tehát, hogy a' Volgánál maradottakra vonatkozó bármilly emlékekből nehéz, sőt lehetetlen meghatározni a' bulgar nyelv' minőségét; mire nézve Fraehn' előszámított védokai nem bírnak hihetőséget közelítő nyomósággal a' verségi kérdés' eldöntésénél; jelesen, a' kazarak' egykori *Szarkel* nevü, Donecz vizénél feküdt városának a' csavaszok' korcsnyelvében föltaláltató *Sore-kil* (fehérház) hasonló szóból vont magyarázata 's ebből a' bulgarok' keleti finn vérségét bizonyítani törekvő következtetése történeti alap nélküli, egyszerűs mind szószármaztatási botlás. Szarkel várnak, melyet a' kazarak' kérésére Theophilus gör. császár Konstantinápolból küldött építészek által téglából rakatott, 's minek neve - meg holfektéről a' történet-búvárok annyiféle értekezéseket irtak, — igazi értelme és jelentése nem más, mint a' kazar (kún) nyelvvel rokon magyarból fejthető meg. Constantinus Perphyrogenneta szerint ezen vár' neve — *Σαρκελ* — kazar nyelven fehérhelyet vagy szállást (album hospitium, *ἀσπερον οσπιτιον*) jelentett; nyelvünkön is épen azt értelmezi. Él ugyanis a' *szürke* és *szürkület* szó, a' fehérszínnek kevés barnávali vegyületét jelentő. Így mondjuk: szürke ló, szürke posztó, szürke barát. Szürkület, a' setét éjnek hajnalhasadás előtti fehéredő színét jelöli, tehát a' fehér és fekete szín közöttit képezi, mi tulajdonkép a' téglából épült várra legsajátlagosan illik, inkább mint a' fehér nevezet, mellyel tulajdonkép a' mészkőből épített várak billegettetek. E' szó' kiejtése dialectusi különbség szerint változván, palóczos szójárásban: *szörke*, *szerke*, kitétellel is hallható, valamint kelendők a' hasonló hangváltozatok

ime' szavaknál: cserény, csiriny; gém, gim; kavics, kövecs; kémény, kiminy; récze, rucza; rih, rüh; sajto, sutú; ser, sör; széksó, sziksó; tik, tyúk; tő, tü; stb. A' *szőke* szó is nem egyéb a' szürke' változatánál. Már a' név' másik tagát, a' *hely* szót mi illeti: szél-tiben divatozik ez a' vár-, város-, falu- és telep' értelmezésére, 's a' *helység* név is ebből vevé eredetét. Ekkint neveztetnek: Csötörtökhely, Keszthely, Szerdahely, Szombathely, Ujhely, Vágujhely, Vásárhely, Vég-hely. Szarkel-nek az orosz krónikákban fönmaradt neve *Belaja Vesha*; mellynél a' „vesha“ hely szavunkkal szinte megegyezőleg, általában tanyát; szállást és helységet, nem pedig várat jelent szlávul; de Bělgorod vagy Bielogrod is későbbi neve Szarkelnek. Világos tehát, hogy nyelvjárási változat és görög írás szerint Szürke helyből keletkezik a' Szark-el, azaz Szerkehel.

Már honi izmaelitáink' állapota- 's itten kifejlett viszonyaik' vizsgálatára térünk át. Föltünő legelőbb is terjedelmes népességök. A' Takson vezér' idejében három fönök' kalauzolása mellet beköltözöttek' sokaságát a' pesti várban és' annak megyei földére letelepült két három résznyi népség, eléggé gyanítatja velünk. Határozottabb számba vehetni már ezeknek a' következő századokban itt élő maradékait. Mellőzve, hogy Kálmán kir. törvényei izmaelita falvakat emlegetnek, III. Honorius pápa 1221-iki levelében pedig magyarországi szercesenek' sokaságáról nyilván és világosan szól: II. Geyza kir. idétt számszerint 500. fegyveres izmaelita vagy szercesen küldeték Fridrik császár segedelmére a' majlandiak ellen. Tegyük föl itt, hogy e' kis hadseregben jelen volt egész fele része mindannak, mennyit a' honi izmaeliták rendszerint sikra kiállítani tartoztak; minden századik főt számítván fegyver viselővé, azaz, tiz családból egy személyt, még is könnyen 10,000. családra, és így 100,000 lélekre tétethetik összes számuk. Megfelel ezen öszvegnek Jakut tudósítása, ki szerint

30., majd mind városnak beillő faluban laktak a' magyarországi muhammedánok. Már, ha ennek nyomán indulva, mindenik falut 400. családból állónak vesszük is, családjára általában az iménti alapszám szerint tíz lelket számítván, 120,000-re üt az egész; mellyet kike-rekítvén ismét 100,000 számnál állapodhatunk meg, De, áldozzuk föl a' bizonytalanság miatt ennek negyed-résztét, mégis 78,000 marad a' leghihetőbben, a' bizonyára nem megvetendő szám, ha azon szellemi erőt nyomatékkul vesszük, mellyet e' népség kereskedelmi szorgalma és gazdasága által három századon keresztül kifejtett. Legalább is ennyi számra terjedőnek mulhatlanúl kellett lennie olly népségnek, mellynek kártékony-ságától lakhelyeik' fallal kerítése esetében a' magyar király tarthatott, mint is a' halebi tanulók beszédiből érthetőleg kitünik. Valljon csekély volt-e a' magyarországi muhammedánok' száma, kiknek főnlétökről jóllehet már hanyatlásuk' korában, még a' hamati fejdelem Abulfeda is tudomást vön? — Támogatja tömérdek népes-ségök iránti hiedelmünket Cinnamus János, I. Geyza korában (ur. 1074—1077.) történt 'dolgokat saját tapasztalása után följegyzette görög író, midőn ezeket beszéli a' dalmátokkali háboruról, izmaelitáinkra czélozva: „*Haud igitur longe processerant, cum Romani quidam speculatores reversi ad Imperatorem vacillante lingua, metuque pallidi, nunciarunt, innumerum in adversa ripa fluminis, instructa acie, stare exercitum; neque illum tantum in indigenis, sed immensum etiam alium ex auxiliaribus copiis conflatum, praesertim Hungaricis equitibus, et qui apud illos diversae sunt religionis Chalisii. Hungaris quippe Christianam amplexis, isti Mosaicis legibus, usque non omnino geminis etiamnum vivunt. Hos igitur, ut et Paczinacas, Dalmatis adiunctos esse referebant.*“ Aláb Andronicus Ducasról írja Zeugma ostromáróli szoltában: „*Inde itaque digressus Princeps, aliud castellum extruxit, quod Hungaris plu-*

rimis, quos Sirmio transtulerat, habitandum concessit. Chalisii vulgo ab ipsis appellantur, suntque diversae, ut supra memoratum est, religionis, et easdem ac Persae opiniones habent.“¹⁾ Magyarázat nélkül értheti mindenki, hogy a' magyar izmaelitáról foly itt a' beszéd, kiknek a' hadseregben jelentékeny számukat Cinnamus eléggé kiemeli, a' Szerémségből, hol még Imre kir. 1196-iki okleveléből érthetőleg, Eszék körül laktak, — átvitteknek, egy erőség' megnépesítésére alkalmazásukat továbbá hitelesen bizonyítván. Honi krónikáink is hirdetik e' környék' izmaelitait szerezsen név alatt. A' bécsi képes krónikában iratik Nándor fehérvárnak a' magyarok által Salamon kir. alatti (1063 — 1074.) ostromáról: „*Obsederunt itaque civitatem (Albam Bulgaricam), duobus mensibus, intra quos saepius congressi sunt cum Saracenis, de civitate egredientibus; et ex eis alios occiderunt, alios autem fugaverunt. Post haec, tres Saraceni fortissimi et audacissimi, de urbe prosiliunt, jaculis, lanceis, et sagittis, duram plagam Hungaris proponentes.*“²⁾ Kétszenül ezen, aldunai vidékeken élt izmaelita maradványokat érdeklő Libertus cameracumi püspök' XII-ik század elein élt névtelen biographusának következő sora: „*Praeteregressus Romanorum fines limitaneos, ingreditur solitudines soltuosas; quas Deserta Bulgariae nominant, quasque latrunculi Scythicae gentis inhabitant. Hi gentes — nullius haeresis nominata secta, nullius religionis divino cultu tenentur; tamen sicut ex eorum interceptis vidimus, more Saracenorum circumcidun-*

¹⁾ Cinnami, *Historiarum Libri Sex. Venetis*, 1729. fol. Lib. III. pag. 48. Lib. V. pag. 112.

²⁾ Turóczi, *Chron. Hungar. P. II. cap. 50. Schwandtneri, Scriptores rerum Hungaricarum. Lipsiae*, 1716. fol. Tom. I. pag.

tur.“ ¹⁾ Ezekkel azonban, mint szoros értelemben nem belföldiekkel, az izmaeliták' számát tetézni távul sem akarván, iménti számolásunknál maradunk.

Cinnamus' előadásából egy újabb nevezete tűnik föl az izmaelitáknak a' *chalisiusokban*, és pedig, saját szavai szerint a' többi magyaroktól hivatnak így; miből méltán következtetjük, hogy olly nemzeti név vala ez, melyet még a' Volga körül viselének a' bulgarok, és e' következtetést a' történeti emlékek igazolják. Nesztor tesszen tanuságot, miként a' kaspiumi tenger az ott lakó néptől *chwalisi tengernek* (Chvalimskoje More) kivaték. Szintolly nevet használnak e' tenger jelölésére a' georgiaiak ²⁾. A' bulgarok ugyanis, kik ha nem a' Volgától nyerék nevöket, bizonyára a' folyónak adaték róluk illy név, a' Volga' keleti partját Szura vizének ebbe folyásától a' kaspiumi tengerig lakván, helyeikhöz képest a' volgamelletiek *volgai*, a' Kama mellékiek *kamai*- a' kaspium tengerig elterjedők *chwalisi* mellék néven hivatnak. Ezen nevek, miknek ketteje szorosan lakhelyzeti, ujjal mutatnak izmaelitáink' régi hazájára; mert elhozák magukkal, és föltartá honunkban a' nyírségi izmaelita ivadék. Nesztor szlávnyelvű krónikás az éjszaki népek' táblájában mondja: *Jafet részin ülnek az oroszok, csudok. Mera minden nemzetei, Muroma, veszek, mordva, túl a' volgai csudok* (zavolok), *permek, pecsora, jama, ugrik, litvanok, zemgalok, korsok, letgalok, libek.*“ ³⁾. A' *za-volokiak* alatt a' volgán túliakra czélzását

¹⁾ D' Archery, Spicilegium. Parisiis, 1723. fol. Tom. II. pag. 145, 146.

²⁾ Nouveau Journal. Asiatique. 1830. T. VI. pag. 307.

³⁾ „Im Jafetischen Anteil sitzen auch (Russen), Tschuden, und alle die Völckerschaften Meria, Muroma, Wesz, Mordwa, Tschuden jenseits des Woloks (az eredetiben zavolotszkaja Cziud'), Perm, Petschera, Jam,

maguk az orosz tudósok magyarázzák, 's épazon nemzetet hiszik benne foglaltatni, melly Volgán túl lakott, mint a' bulgarok, a' vizközi *Volok*-ra (Transitus siccus) értelmezést nem helyeselvén. A' szláv nyelvben *za* szócska túlit, túlátit régi szóláskint *elöt*, *elve*-t jelent, 's a' lakhelyzeteknél kelendő, p. o. *Za-goria*, *Za-porog* 'stb. mint magyarban: Erdőelő, Havaselő. Nem megfeythetetlen azért, miket Ben-Gorion zsidó író ambár némi összezavarással beszél ilyen soraiban: *Thogarmæ sunt decem familie, scilicet Chozar, et Patzinac, et Alichanus, et Bulgari, et Rabgiga et Turcæ, et Buz, et Zabuch et Hungari, et Tilmats, Omnes illi in Aquilone degunt, et terras suas de nominibus suis appellarunt. Habitant autem ad fluvium Ethel, qui est Elutach. Tamen Hungari et Bulgari et Patzinacæ habitant ad magnum fluvium Danubium.*"¹⁾ Bochart a' Zabuch-ot Zavolch-ra magyarázván, Nesztor' előadását világosítva igazolja, minthogy a' Zavoloch, Zabolcs megyénk nevében; valamint a' za-kamai balgaroké Zakmár vagy Zatmár megyéjében élten él; de fönvan a' chwalisoké is Kalóban Zabolcsvármegye főhelyében. Tudnunk kell azonban, hogy e' két vármegye' és hely' nevei régibb okleveleinkben Zavolch es Zakmar néven is irvák Ugye bár főleg e' két megye részeit foglalja el az ugy nevezett *Nyírség*, hova az izmaeliták' sokaságának fészket hiteles emlékeink, jelesen a' váradi registrom helyezik. A' Zabolch vmegyében törzsökös n. kállói Kállai ág *Bolok* Simian nevü nemzetségből veszi származását. Nem kell-e méltán hinnünk, hogy a' Bolok vagy Bolog név itt is a'

Ugra, Littauer, Semgallier Kuren, Letgallier, Liven." Nestor, u. von Schlözer Göttingen, 1802. 8. I. Th. S. 30.

¹⁾ Bochart, *Geographia Sacra*. Lugd. Batavorum. 1707. fol. col. 199.

Volgán túli Volok-ból keletkezett? Így változtak népek' ajkain a' régi nevek. A' tatár mostis *Bulga*-nak hja Volgát. Ezek így lévén, nem szenved kétséget e' népség' chalisius nevének a' volgai tájakról ide általültetése. Jól ismerjük krónikáinkból a' hét vezerek' egyikének *Zobolch* vagy *Zobolsu* nevét, kit Béla névtelen jegyzője Eleud' fiának mond: de, ennek a' vármegye nevével összekötetésén kívül valljon nem lehetett-e szinte geographiai, mint az Eleud vagy Lebedias? Azt kérdezzük már ugyan mit jelenthet nyelvünkön, a' chalisius, ha igaz, miről Cinnamus kételkedni nem enged, hogy maguk a' magyarok hívák így pogány feleiket? E' részben sem hagynak el régiségeink. Sz. László főnebb kiírt törvényeiben áll: „*De negotiatoribus, quos appellant Ismahelitas.*“ Egybevetvén a' törvény'szavával Kálmán királynak a' zobori monostor' részére 1111-ik évben költ oklevelé' ime szavait: „*Institores autem Regii Fiscii, quos Hungarice Caliz vocant.*“ ¹⁾: kiviláglik az izmaelita és kaliz név' nem csak azon- egy néplefekezetre tartozása, hanem ez utóbbi magyarázatnál fogva „*institor*“ jelentése, melly a' negotiator-ral ugyanegy, 's nyelvünkben kalmár szóval tétetik ki. Honunkbeli számosság helyek mint Kál, Kaláz, Káló, Kálocz, Káloz, Kálozd, úgy szinte Káld és Kálos föntartották a' Kalizok' nevét. Ugy látszik, a' *kaland* és *kalandozni* divatos szavainkban maradt meg e' név' igazi értelme és gyöke, mellyet hangváltozattal a' *kal* és *kel* gyökszó hozza elő, A' kalandczás kétségkívül járást- kelést jelent, 's illy értelemben alakult a' kaléz vagy kalész, mint a' haltól eredett a' halész vagy halász, kerttől a' kertész, 'stb. Mondjuk szinté hasonló értelemben, föl- *kel*, meg- *kel*, *kel*-és, *kel*-et, *kel*-endő: melly szavak mozgást, indulást, helyből menést, támadást szokásban forgást és

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény, 1828, XII. 118. lap.

így rokoni eszmét fejeznek ki. A' török nyelv' dialectusai-ban is él a' *kal*-mak, *kel*-mek: jöni, jární ige, tehát hason értelmet kifejezőleg. És valóban, helyesen megfelel a' járó - kelő szó a' kereskedő — kalmár — értelminek, miután ezen életmód járással, keléssel, költözéssel, és kalandozással van és volt kivált hajdankorban, egybekötve. Mi valószínűbb tehát, mint az izmaelita bulgarok' chalizius mellék nevének eredetben e' szótól származása? A' *kalmár* nevezet is hihetőleg ugy alakult a' *kal* gyökből, mint: csaplár, kádár, kulcsár 'stb. a' csap, kád és kulcs szóktól. ¹⁾

Bularföldi izmaelitáink' ennyiféle nevének bővebb igazolásaúl méltó fölütünk az orosz Nesztor' krónikáját is. Az eredeti szöveg' egyik helyén 990-ik évre mondatik: „*Bolgari, ishe Ismailtane glagoljutsa, i Sratzini.*“ azaz: A' bolgarok, kik izmaeliták- és szerezseneknek is mondatnak; másik helyén áll: „*Moshet itti po Wolse w' Bolgari i Chwalisi*“ azaz: A' Volgán a' bolgarok- és

¹⁾ Nem csudálkozhatunk már ezek' egybevetése után az arabírók' előadásán; Jelesen, midőn Ibn-Haukal, a' kazar fejdelem alatt szolgáló azon muhammedán káleszokat, kik 912-ben a' Kaspium melléki izlamita népek között' rettentő pusztításokat elkövetette oroszokon véres bosszút álltak, nem kalészoknak (Chalesi) hanem kalarezoknak, azaz kalmareszoknak (Halarezl, Alarezl) nevezi. — Kantemir szerint Moldvában kalaraschy-nak (Calarassil de Tscharlgrad) hivatik azon ötven főből álló futár-csapat, mellynek tiszte időnkint Stanbulba jární (L. Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daclens. Wien, 1782. 8-vo. III. B. S. 241.).

A' törökökkel közös *kalauz* (utmutató, vezető) szavunkis, melly az oláhoknál kolausznak mondatik hihetőbben a' főnebbi gyöktől, mint az oláh *cálea* (út) szótól ered; vagy tán ez is amannak sarjadéka. A' kalózik (tengeri rablók, és káldiak' (Chaldaeusok) nevével van-e és minő összeköttetésben a' kaléziké? azt a' szónyomozásban gyönyörködők' bővebb fejtegetésére bízzuk.

khwalizokhoz, útaztatni le.“¹⁾ Ime, mind a' három, t. i. izmaelita, szerecsen és kaléz ott is föltaalátató, és synonym gyanánt alkalmazott a' volgai bulgarokra! De ezeken kívül egy negyedik változatra is utal az orosz krónikás, ugyancsak 990-ik évnél „*Bessermenji*-nek“ nevezvén őket, melly szinte föntartatott nálunk a' hajdukerületi és biharmegyei *Böszörmény*-ben, vagyis a' nyírségi izmaeliták' egyik fészkeben.

Az izmaeliták' polgári állapotát 's keresztyén vál-lásu lakos társaik fölötti kedvező sorsát, — mellyről bővebb mutogatás nélkül az elsorolt oklevelek- és pá-pai bullákból elég ismeretet vonhatánk, könnyen meg-fejthetni az ő értelmi és vagyoni kitünésökből. Vallás ágazatait tanulandók, messzi keletre, az idétt hatalmas, és műveltségben nagy híű arabok közé, a' kalifák' fő-székhelyének környékére vezetettvén, nemcsak vallási tudományyal megrakodtan tértek vissza, hanem száraz-on és tengereni utazásaik által bő tapasztalást, meg nép-ismeretet, a' kereskedelem' kezelésére annyira szüksé-ges tulajdonokat gyűjtének halomra; így, könnyen tör-ténék, miként a' hani kereskedelem, meg más nyere-ményes közvállalat egyedül és kizárólag kezükre juta. Az arab főiskolákból hazatérőket akkori körülményekhez ké-pest méltán legtanultabbaknak tekinték hazafi társaik és a' fejdelem; minélfogva nem csuda, hogy a' kincstárnál nagy más közjövödelmek' kezelésénél, az arabok közt széltiben gyakorlott számvetés tudományhoz igen jól ér-tő illy egyének nyertek alkalmazást. Az árpádi királyok' első századában már némi korlátok közé szorítottak ugyan vallásukat illetőleg sz. László és Kálmán kir. tör-vényei által: de a' nyomban következők alatt, mint a' nemzet' rokonszenvének szakadatlan részesei, gyorsan emelkedének azon kitűnő hatalomra, mellyen őket II.

²⁾ Nesztor, I. P. 6. Conf. ed. Schözer. II. Th. S. 87. 92..

András korában találjuk. Ennek 1222-iki aranybullaja' egyik cikkében ellenök írányzott, a' kincstári, bányasó- és pénzügyi, meg közadói hivatalokból kizáró rendelet, valljon a' nemzet' kívánságából eredett-e, vagy merőben a' keresztyén vallás' érdekeiért buzgólkodó pap-ság' akaratának vala kifolyása? meghatározni nem könnyű; annyi bizonyos, hogy már az előbbi 1221-ik évben III. Honorius pápa szorgalmazá Jolantha királynőt a' keresztyének' izmaeliták elleni védelmére. Akarmint törekedék a' pápák' sürgető kívánságának II. András és IV. Béla eleget tenni, nem kis munkába került az izmaelita sokaságot virágzó hatalmától megfosztani: mert azok' épségben és hántatlan hagyása föltételezé a' kincstár jövedelmeinek gyors és akadéktalan befolyását, mire huzamosb háboruktól környezett királyoknak mulhatlan szükségök vala. Ugylátszik, végre, azon többször megújított törvények, és IV. Béla' 1233. és ismételve 1234-ben adott esküje, minélfogva az izmaelitáknak országáboli kiűrtását igéré, hozta rájuk a' halálos csapást. Nem is találni többé ellenök Rómából emelkedett olly keserii szózatra. A' mongol pusztítás után 1262-ben IV. Urbán pápa inti IV. Bélát, már nem az érintett hivataloktól elmozdítás ügyében, melly tekintetből az előbbi levelek egyre roszalva tiltakoztak, hanem csak az olly hivatalosok mellé keresztyén egyének' alkalmazására. Ezzel már elnémulnának az izmaeliták elleni vádak és panaszkok, ha kún László kir. azokat a' kúnok és tatárokkal egyetemben különös pártfogásába véve, a' régibb féltékenységet is föl nem éleszti. Ennek erőszakos halála után azonban egyszerre megszakadt emlékeinkben az izmaeliták vagy szerecsenek neve; miből könnyűszerrel átláthatni, hogy távúl sem a' nép holt vagy költözött ki innen, hanem régi vallását elhagyva, az egész tömeg elvégre keresztyén hitre tért, és vallásjellemző neve helyett közös a' magyart vevé föl, kivévén egy részét, melly a' kúnok mellett saját ősi kiváltságaikban, mikint

azonnal látni fogjuk, megmaradván, a' következő XIV-ik század első negyedében tulajdon „jász“ nemzeti nevezet alatt tűnik föl. Ezen egyesülésnek eleven példáját mutatja Mise nádor, kiről írva van 1290-ben, miszerint izmaelita vallásról (olim saracenus) tért keresztyénre. Illy hatalmas, nagy tekintetű embert bizonyára a' többi is követé, habár nem rögtön és egyszerre. A' régi valás' ellenszegülés nélküli elhagyására mi is lehetett volna nagyobb ösztön, mint a' keresztyén magyarokkali egy nyelvűség?

Kun László kir. korából fönmaradt azon pápa levelek (Lásd az 1287, 1290 és 1291-ik év alatt), melyek e' királyt krónikáinkban világosan kúnnek nevezett népeli tilos társalgásáról vádolják, három népet állítanak mint kedvenczét együtt nevezve előnkbe, t. i. a' *tatárt*, *szerecsent* és *neugert*. Megmutattatott egy külön értekezésben, hogy e' három népség közül a' neugarok alatt egyenesen a' kúnok, a' tatárok alatt Pest' környékén amazokkal együttlakó tatár szállítványok értetnek ¹⁾; a' szerecsenek végre, mint már ottis érdekeltetett, nem lehettek egyebek a' *jász* néven ismert, maiglan hazánk' szívében fönlévő tősgyökeres magyar ajku népnél; és ezen állítást magukból az orosz kronikákból is eléggé megbizonyíthatni; valamint azon körülmény, hogy már az 1291-ik évnél később költ pápai levelekben nem szerecsenek', hanem philisteusok' azaz jászok' neve soroltatik el a' kúnok - vagy neugerek - és tatárokéval együtt, kétségen fölül emeli állításunkat. IX. Bonifacius pápa' 1339-iki levelében ugyanis olvasható: „*Magna multitudo Cumanorum, Philistaeorum, Tartarorum — — ad Regnum Hungariae discenderant.*“ ²⁾.

¹⁾ Tudománytár, 1842. III. 162—178. IV. 209—238.

²⁾ Vaddingi, Annales Minorum. Tom. IX. pag. 153.

A' bulgaroknak Ibn Haukalból főnebb előterjesztett azon veszedelme, melyet a' hedzsra 358-ik évében, vagyis 969-ikben az oroszok Bulgaria' elfoglalásával okozának, mint megjegyzénk, az orosz krónikák, jelesen Nesztor által bulgarok' kijelentésével említve nincs, hanem általában a' Volga - Oka- és Vaetka melléki népek ellen irányzott hadviselést, és a' kazarok-meg vaeti-csek' adó alá vettetését sorolja el, idővetési csekély különbözés mellett, t. i. 965-ikre tűzve a' győzelmet: hozzá teszi azonban, hogy a' kaszogok- és *jasszok*-ig nyomúlván, mindenütt győzelmet arata Szvaetoszláv' táborára ¹⁾. Ha az arab írók' kazarokat és bulgarokat tárgyazó tanutételeit Nesztornak bulgarok' elhalgatásávali kaszogok és *jasszok* emlegetését egybevetve a' bulgar és jász nemzetet azonosítjuk, nem teszünk egyebet, mint a' későbbi írók' nyomán a' többféle nevekben foglalt népség' ugyanazon egyvoltát kimutatjuk. Már e' honban izmaelita, szerecsen, kaléz néven fordul elő azon népfelkezet, melly az arabírókban bulgar, baskurd névvel jelöltetik. Ha tehát az oroszok' *jassz*-a a' meghódított bulgarral azonegy nép, a' mint nem is vala más a' kétféle tanutétel' egybevetése' nyomán: a' honi izmaelita vagy szerecsen sem lehetett egyéb jásznál; miről egyiránt e' nép' lakhelyzete és több rendbeli bizonyítványok továbbá is meggyőznek. Láttuk főnebb 1161-ik évre vonatkozó adatnál, miként II. Geyza kir. által Fridrik cs. segítségére 500. szerecsen küldetett a' majlandiak ellen. Ezen kis hadat Otto de S. Blasio krónikája már nem szerecsen, hanem jásznak (*sagittarii*) nevezi, ekkép irván: „*Rex quoque Ungariae cohorte militum cum Sagitariis*

¹⁾ Nestor, u. v. Schlözer. Th. V. S. 123. ff. — Karamsin, Geschichte des russischen Reichs. Riga 1820. 8-vo Th. I. S. 172. — Lommonosow, Alte Russische Geschichte. Riga, 1768. 8-vo S. 110. 111.

Caesari missa exercitum ampliavit.“ ¹⁾). Vagy csak említeni is fölösleges a' „sagittarius“ névnek magyarul *íjász* vagy *jász* jelentését. Ime, ugyanazon dolgokat beszélve, egyiknél bulgar, másiknál jassz, harmadiknál izmaelita meg szerecsen és evvel fölváltva sagittarius azaz jász nevezet használtatik. Kétli- e már ezekután valaki, hogy az izmaelita vagy szerecsen egy jelentésű legyen a' jászszal? Észrevevék ezt már régiebb íróink, azért mint bizonyos dolog áll sz. László törvényéhez jegyezve: „*Ismahelitae, alias Philistaei aut Saraceni.*“ ²⁾). Bel Mátyás is imígy jelenté ki magát „*Ismaelitae sen Philistaei, mercatores erant Saraceni, sectae addicti Mohametanae*“ ³⁾). Hogy a' „Philistaeus“ név törvényeink és okleveleinkben a' jász népnek volt sajátja, minden tanult magyar előtt ismeretes. Zsigmond kir. némi 1393-iki levelében többször mondatik: „*Philistei sen Jassones nostri.*“ Ugyanannak 1425-iki levelében: „*Capitanei Philisteorum sen Jassonum nostrorum.*“ ⁴⁾). A' lengyel írók is széltiben nevezték philisteus- vagy philistinusnak a' jászt. Többeket mellőzve, Dlugoss († 1480-ban), Moldva fővárosát Jászvásárt (Jassi, Jasskytarg) „*Philistinorum forum*“ névvel illeti, változati név gyanánt tűzván mellé (alias) Jaskitarg-ot (nyomtatási hibával Zaskitarg) ⁵⁾). A' philistinus változat is nem gyéren kelendő vala okleveleinkben philisteus helyett. Így Szécsi Miklós országbíró' némi 1357-iki levelében olvassuk: „*Inter La-*

¹⁾ Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores Mediolani*, 1725. fol. Tom. VI. col. 874.

²⁾ *Corpus Juris Hungarici*, ed cit. Tom. I. pag. 135. nota A.

³⁾ Bel Math. *Adparatus ad Historiam Hungar.* Poseni, 1735. fol. Dec. I. Monum. IV. pag. 303. sub nota L.

⁴⁾ Horváth Petr. *Commentatio de initiis ac maioribus Jazygum et Cumanorum.* Pest, 1801. 8-o, pag. 95, 96.

⁵⁾ *Historia Polonica.* Lipsiae, 1711. fol. Tom. I. pag. 18.

dislaum Leustachii filii Marcelli de gente Wrs Vajvoda Philistinorum“ ¹⁾). Egyébiránt Horvát István, ámbár más irányu fejtegetésben, eléggé megvitatta a' szerecsenek jász voltukat ²⁾). Nesztor' Jasszaira visszatérve, jól tudom az orosz írók' abbeli véleményét, miként azok az osszetek', egy kaukazusi népség' őseinek tartatnak; de valamint ezen vélemény fejtegetésünknek, több, itt föl nem hordható okokra nézve, lekevesebbet sem árt, ugy más részről, magyarhoni jász dolgoknak az orosztudósok előtt ismeretlen volta mentheti csak őket tévedéseikben. A' jászok törvényeinkben és okleveleinkben ezen néven (Jassones, Jazones) nem előbb, mit a' XIV-ik században tűnnek föl; jelesen, Robert Károly kir. némi 1323-iki levelében olvassuk. „*Jassones fideles nostri*“ ³⁾); nincs azonban legkisebb nyoma is historiánkban e' kiterjedt népségnek akkoron, vagy más idöszakban illy nevezet alatt ideköltözéséről; van ellenben, mint láttuk, izmaelita névjelöléssel. Ezen tény mondazáttal kellő világosságot nyer abbeli állításunkból, miszerint az izlamról eltérő nép, saját nemzeti nevén kezdeték hivatni, és philisteus meg jász lépett az izmaelita' helyébe. A' kereskedelmi üzés, mellyel magukat hadi szolgálataikon kívül az izmaeliták megkülönböztették, keresztyén hitre térésük és régi nevezetök' megszünése után is kitünő foglalkozásokként bizonyúl be a' honi régiségekből philisteusokat illetve. Zsigmond kir. Budán 1407-ben költ oklevele' értelménél fogva philisteus nevü népségrészére erősíttetnek meg azon árusze-
rektől vámmmentességek, mikkel hajdani királyok' adományaiból élni mondatnak ekképen: „*Fideles nostri dilecti*

¹⁾ Horváth Petri, Commentatio, pag. 164.

²⁾ Tudományos Gyűjtemény, 1828. XII. köt.

³⁾ Horváth Pet. Értekezés a' Kónoknak és Jászoknak eredetéről. Pest, 1823. 8-vo I. 105.

universi Philistei, intra ambitum dicti Regni nostri ubicunque commorantes a Divis Regibus Hungariae felicitium reminiscendarum, nostrisque scilicet praedecessoribus inter alias ipsorum libertates eis gratiose concessas, et indultas hujusmodi immunitatum praerogativas, ut — — iidem de eorum personis, mercantiis, et rebus quibusvis per climata ejusdem Regni nostri proficiscentes ad nullam penitus tributariam salutionem compelli tenerentur, usi et libere fructi fuisse asserantur." ¹⁾ Tetemes változásokon menvén keresztül honunk' belső ügyei a' vegyesházi uralkodók alatt, nem csuda, ha időjárával az izmaeliták vagy kalézők' maradékinál, a' philisteusok, vagy is jászoknál a' kereskedelem és kalmárkodás ösztöne annyira kiveszett, hogy jelennen illy hajlammak mégcsak parányi nyomára sem találni. Az illy jelenetek azonban csudálkozásra épen nem méltók. Hiszen vagy félszázad előtt mindenhol görög és örmény tőzsérek foglalák el azon állomásokat, melyeken most izrael fiait látjuk nyereszkesdni honunk szerte. Valamint némelly vidékeinken most is görögöknek hivatnak köznép által a' kalmárok, ugy Tiszavidéken fönmaradt a' legrégibb magyar kalmároknak a' szerecseneknek neve rokon értelemben: ugyanis, a' hátaló, borsczitrom-czukor füge - 's egyéb fűszerárust maiglan „szerecsennek' mondja a' pór.

¹⁾ Horváth Pet. Commentatio de initiis ac majoribus Jazygum et Cumanorum. Pest, 1801. 8 vo pag. 165. 166.

(Vége következik).

JERNEY JÁNOS.